

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО СПЕЦІАЛІСТА

У статті здійснено історичний аналіз становлення, розвитку та сучасного стану проблеми формування конкурентоспроможності спеціаліста у процесі його професійної підготовки.

Ключові слова: конкурентоспроможність, конкурентоспроможний спеціаліст, професійна підготовка.

Для ефективного вирішення проблеми формування конкурентоспроможності спеціаліста в процесі його професійної підготовки необхідно розглянути стан та розвиток цієї проблеми в зарубіжній і вітчизняній філософській, соціальній, психологічній, педагогічній науковій літературі, що уможливить уточнення суті, змісту, структури конкурентоспроможності спеціаліста, допоможе з'ясувати чинники, що впливають на її формування, і на цій основі визначити зміст професійної підготовки конкурентоспроможного спеціаліста.

Мета статті – проаналізувати становлення та розвиток проблеми професійної підготовки конкурентоспроможного спеціаліста в історії наукової економічної, філософсько-соціальної та психолого-педагогічної думки.

Проблема підготовки конкурентоспроможного спеціаліста пройшла певні етапи у процесі свого становлення та розвитку. Варто зазначити, передусім, що поняття “конкурентоспроможність” походить від поняття “конкуренція”. У зарубіжну наукову літературу поняття “конкуренція” увійшло в ХІХ ст., що пов'язано, із його виникненням у повсякденній мові західноєвропейських держав, привнесеним із латинської мови (con+currere – збігати, стикатися). Подібне слово є в італійській, французькій, португальській, норвезькій, датській, шведській, німецькій та голландській мовах. Одночасно для англійської та іспанської мов характерним є термін “competition” (competencia), що походить від латинського “competitio” (com + petition – прагнення досягнути чого-небудь, домогтися чого-небудь).

Цей термін був запозичений зарубіжними економістами одразу після його появи. Проте в лексиконі економістів це поняття спочатку вживали вільно. З часом його суть уточнювали, і на початку ХХ ст. слово “конкуренція” почали вважати науковим поняттям, що дало йому змогу увійти в коло основних понять економічної теорії.

У розвиток економічного поняття “конкуренція” зробили суттєвий внесок такі зарубіжні вчені-економісти, як: Дж. Мілль, Ф. Найт, М. Портер, Д. Рікардо, А. Сміт, Ф. Хайєк, П. Хайне, Й. Шумпетер та ін. [3; 11].

Так, Дж. Мілль зазначав, що конкуренція сама по собі є законом, який встановлює правила регулювання. Ф. Хайєк вважав, що конкуренція приводить до кращого використання знань і здібностей людей та стимулює раціональність. Ф. Найт довів, що конкуренція – це ситуація, в якій багато одиниць, що конкурують, і вони незалежні. Всі вищезазвані вчені-економісти відзначали багатогранність цього поняття, тож його вивчення вимагає як детальних і ґрунтовних досліджень з різних поглядів, так і узагальнення праць багатьох авторів.

Трохи пізніше поняття “конкуренція” починають тісно пов'язувати з поняттям “конкурентоспроможність”, відзначаючи при цьому, що так само, як і конкуренція, поняття “конкурентоспроможність” – категорія економічна, уживана при характерис-

тиці товарів або послуг. Вивчення цього поняття також вважаємо доцільним у межах нашого дослідження.

Так, на підставі аналізу сучасної економічної довідкової літератури стверджуємо, що конкурентоспроможність визначають як “властивість об’єкта, що характеризується як ступінь задоволення ним конкретної потреби порівняно з найкращим аналогічним об’єктом, представленим на цьому ринку. Це відносна та узагальнена характеристика, що виявляє його вигідні відмінності від товару-конкуренту за ступенем задоволення потреби й за витратами на її задоволення” [12]. Отже, конкурентоспроможність – це здатність витримувати конкуренцію порівняно з аналогічними об’єктами інших виробників на цьому ринку.

У дослідженні поділяємо думку Н. Корнейченко, яка на основі аналізу сучасних економічних та юридичних словників стверджує, що конкурентоспроможність визначається як рівень переваги або відставання фірми, підприємства, організації щодо інших учасників-конкурентів на ринку всередині країни та за її межами за такими критеріями, як: використання новітніх технологій, кваліфікація персоналу, політика збуту тощо [5].

Вивчення досвіду вчених, які досліджували проблему конкурентоспроможності в контексті економіки, свідчить, що під конкурентоспроможністю в економіці в широкому аспекті розуміють властивість товару, послуги, суб’єкта ринкових відносин виступати на ринку поряд з присутніми там аналогічними товарами, послугами або суб’єктами ринкових відносин, що конкурують [2; 4; 20].

Поряд з конкурентоспроможністю товарів і послуг у зарубіжній літературі прийнято говорити про конкурентоспроможність особистості або спеціаліста.

Вважаємо за доцільне зазначити, що відмінною особливістю конкурентоспроможності робочої сили/спеціаліста від конкурентоспроможності товару, як стверджує Т. Кутейніцина, є її поновлюваний, відтворений характер. Конкурентоспроможність товару вичерпується з його реалізацією, тоді як конкурентоспроможність спеціаліста не завершується працевлаштуванням – робітник і надалі може використовувати цю якість як у процесі виконання виробничих функцій, кар’єрного зростання, професійного просування, так і в разі зміни місця праці.

Серед праць зарубіжних авторів, що розпочали вивчення проблеми конкурентоспроможності особистості, зокрема спеціаліста, можна назвати дослідження А. Бандури, Ж. Годфруа, Дж. Грейсона, К. О’Делла, Дж. Дьюї, Е. Еріксона, Р. Мартенса, А. Маслоу, А. Нейлла, Г. Олпорта, К. Роджерса, Е. Фромма, Е. Шострома та ін. [3; 5; 6].

Так, А. Бандура в концепції самоефективності відносить конкурентоспроможність до вміння людей усвідомлювати й продумувати свої поведінкові здібності таким чином, щоб вони відповідали певному специфічному завданню або ситуації. Люди, що усвідомлюють власну самоефективність, докладають більше зусиль для виконання складних завдань, ніж закомплексовані люди, що сумніваються у власних можливостях і подальшому результаті виконаних дій. На думку А. Бандури, висока ефективність, що пов’язана з передбачуваністю успіху процесу, зазвичай призводить до гарної результативності й таким чином сприяє самоповазі. Люди, які вважають неможливим впоратися зі складними ситуаціями, що виникають між конкурентами, можливо, будуть приділяти пильну увагу власним й особистим недолікам та некомпетентності. На думку А. Бандури, той, хто вважає себе не здатним досягати успіху в бізнесі, подумки уявляє невдалий сценарій і зосереджується на негативній цілепостановці. Головною причиною, що послаблює мотивацію й заважає побудові поведінки, спрямованої на

успіх, є переконання в нездатності витримати конкуренцію. А. Бандура вважав, що найпотужнішим джерелом конкурентоспроможності для людини є знання та дії, що активно засвоюються.

Дж. Грейсон та К. О'Делл у своїх дослідженнях зазначали, що характеристиками конкурентоспроможності є потреба в досягненні успіху й упевненість у своїх силах на основі усвідомлення власних здібностей та можливостей.

Дж. Дьюї головну мету навчання вбачав у тому, щоб підготувати молодь до виконання майбутніх обов'язків та реалізації можливості досягти успіху в житті.

Е. Еріксон зауважував, що людина, взаємодіючи з оточенням у процесі свого розвитку, стає все більш конкурентоспроможною. Головним змістом концепції психосоціального розвитку особистості є поява почуття конкурентоспроможності у шкільному віці, що є основою для ефективної участі в соціальному, економічному та політичному житті. Навчальна успішність як складова загальної успішності в цьому віці безпосередньо пов'язана з виробленням почуття компетентності, працьовитості та конкурентоспроможності. На думку Е. Еріксона, в обмеженні успіху вбачаються можливі негативні наслідки. Якщо в дітей виникає почуття, що шкільні досягнення або робота – єдиний критерій, за яким можна судити про їх переваги, то вони можуть стати просто робочою силою в рольовій ієрархії, що встановлена суспільством. Працьовитість у Е. Еріксона включає почуття міжособистісної компетентності й упевненість у тому, що індивід у пошуках важливих індивідуальних та загальнозначущих цілей може позитивно вплинути на суспільство.

Р. Мартенс зазначав, що мета суспільства – сформувати за допомогою процесу соціалізації компетентну й конкурентоспроможну особистість. Конкурентоспроможність у цьому контексті тлумачиться як здатність людини успішно витримувати конкуренцію й уміло взаємодіяти з фізичним та соціальним оточенням. Людина може набувати цілий ряд навичок, знань і схильностей для успішної взаємодії на якомуньбудь професійному терені. На думку Р. Мартенса, бути конкурентоспроможним – означає виконувати багато соціальних ролей, що сприяє ефективності процесу соціалізації. Таким чином, конкурентоспроможність включає успішне виконання соціальної ролі відповідно до потреб. Отже, Р. Мартенс у конкурентоспроможній особистості вбачав основний результат соціалізації. Успішна діяльність, на його думку, залежить від здібностей, одержаних знань, набутих умінь та навичок.

У своїх дослідженнях проблеми зрілої особистості Г. Олпорт зазначав, що дозрівання людини – це неперервний та поточний процес становлення. Із якостей, що визначають зрілу особистість, названа здатність до саморозвитку, здібність до добрих, щирих соціальних відносин. Зріла людина володіє відповідною кваліфікацією й знаннями у вузькій (професійній) сфері діяльності, компетентністю та конкурентоспроможністю. Таким чином, Г. Олпорт конкурентоспроможність особистості розвивав через аналіз феномена зрілої особистості, зазначаючи при цьому, що він має місце упродовж усього життя людини.

К. Роджерс зазначав, що людині притаманно розвивати всі свої здібності, щоб зберегти й розвивати особистість.

Серед своїх досліджень екзистенційних потреб людини Е. Фромм називає потребу в подоланні, тобто в прагненні людини до подолання своєї пасивної тваринної природи, щоб стати не споглядачем, а активним творцем свого життя. Оптимальне подолання цієї потреби полягає в творенні. Можливість творення дає людям змогу виключити елемент випадковості й пасивного існування, тим самим досягнути почуття свободи та власної значущості.

Конкурентоспроможність для представників его-психології є психосоціальною якістю, що означає силу та впевненість, які походять з почуття власної успішності й корисності, що дає людині усвідомлення власної здатності ефективно взаємодіяти з оточенням і витримувати конкуренцію.

Одне суспільство може високо оцінити ті чи інші навички, що відрізняють конкурентоспроможну особистість цього періоду, і недооцінювати їх в іншому суспільстві. Таким чином, стандарт конкурентоспроможності задається соціальними нормами й культурними традиціями, прийнятими в певній соціальній групі, конкретному суспільстві. Отже, конкурентоспроможності притаманна своєчасність і своєрідне соціальне замовлення суспільства на формування в особистості певного стандарту.

Щодо розвитку проблеми конкурентоспроможності особистості спеціаліста у вітчизняній науці, то варто зазначити, що вона певний час не була актуальною, оскільки у зв'язку з існуючою командно-адміністративною економікою були відсутні соціально-виробничі передумови для її реалізації. Кожен випускник вищого навчального закладу був впевнений у завтрашньому дні, у тому, що він буде затребуваний на ринку праці й забезпечений роботою за обраною спеціальністю. Крім того, довгі роки освіта орієнтувалась не на розкриття здібностей, формування професійних і розвиток особистісних якостей, а на засвоєння відпрацьованих алгоритмів вирішення різноманітних завдань, не були поширені поняття “конкуренція” та “конкурентоспроможність”. Підтвердження цьому знаходимо в праці А. Шмельова [18], де зазначено, що поняття “конкуренція” та “конкурентоспроможність” довгий час узагалі не викликали у вітчизняних громадян позитивних асоціацій, причина чого полягала в соціальних стереотипах, частина яких сформувалася в період радянського устрою.

Негативне ставлення до конкуренції та, відповідно, до конкурентоспроможності особистості пояснюється також тим, що конкуренцію достатньо часто плутали з конфліктом, іноді навіть вживали ці поняття як синоніми. Проте ми згодні з Д. Котіковою [6] у тому, що це різні не пов'язані одне з одним поняття, адже в конфліктній взаємодії цілі та потреби сторін, що конфліктують, протилежні, а в конкурентній взаємодії – схожі або однакові.

Як зазначає М. Семикіна [14], питання конкурентоспроможності у сфері праці тривалий час належали до так званих “білих плям”. Таку ситуацію, як вказує дослідниця, можна пояснити певною інерцією свідомості, адже на тлі планової централізованої економіки (у межах колишнього СРСР) економічна теорія не визнавала того факту, що на ринку праці відбувається купівля-продаж послуг робочої сили як товару. До наукового переосмислення цих питань об'єктивно підштовхнули ринкові реформи 90-х рр. ХХ ст., формування ринку праці в Україні, поширення вільного ціноутворення на послуги робочої сили (за винятком встановлення мінімальної заробітної праці, що регулюється державою), поява перших ознак конкуренції у трудових відносинах. У результаті, на початку нового століття термінологічний апарат вітчизняної економічної науки про працю поступово поповнюють нові категорії: конкуренція на ринку праці, конкурентоспроможність робочої сили, конкурентоспроможність оплати та умов праці тощо. Як зазначає Ж. Шуткіна [19], забезпечуючи в цілому достатньо високий рівень професійної освіти, вітчизняна система вищої освіти лише з 90-х рр. ХХ ст. включила завдання формування конкурентоспроможного спеціаліста до першорядних завдань, що вирішуються вищим навчальним закладом.

Щодо сучасного стану розвитку проблеми конкурентоспроможності спеціаліста, то можна стверджувати, що термін “конкурентоспроможність” сьогодні достатньо широко використовується щодо особистості людини як суб'єкта економічного життя і

як наукове поняття розглядається у різноманітних галузях знань: економічній, управлінській, психологічній, педагогічній, соціологічній, філософській, у межах кожної сфери виокремлюються свої ознаки та визначення; на сьогодні цю проблему досліджують зарубіжні і вітчизняні вчені у філософському, соціальному, економічному, організаційному, педагогічному аспектах.

Так, зарубіжні вчені І. Ансофф, А. Вайсман, М. Вудкок, М. Мескон, Дж. Пффер, Т. Санталайнен найбільш плідно розробили проблему конкурентоспроможності персоналу в теорії менеджменту [6].

Щодо вітчизняної науки, то аналіз наукової літератури з проблеми виявив, що на сучасному етапі проблема формування конкурентоспроможного спеціаліста з різним ступенем повноти та конкретності досліджується у зв'язку з проблематикою неперервної професійної підготовки кваліфікованих спеціалістів у різних типах навчальних закладів, у зв'язку з проблемою формування професіоналізму спеціаліста, його професійної компетентності, професійної майстерності тощо, що сприяють його затребуваності на ринку праці. Проблема конкурентоспроможності особистості, особистості спеціалістів зокрема, в різних аспектах висвітлена в працях таких авторів пострадянського простору, як В. Андрєєва, Н. Корнейченко, Д. Котікова, Н. Кузьміна, В. Мезінов, Т. Слівіна, Н. Тамарська, Ж. Шуткіна та багатьох ін. [1; 5; 6; 7; 8; 15; 16; 19].

Незважаючи на розмаїття підходів до вивчення цієї проблеми, всі вищезазначені вчені підкреслюють необхідність скорішого вирішення проблеми формування конкурентоспроможності майбутніх спеціалістів.

Так, Л. Мітіна вважає, що “мета освіти сьогодні полягає в тому, щоб підготувати конкурентоспроможну особистість, затребувану на ринку праці” [9]. В. Андрєєв зазначає, що “необхідно формувати конкурентоспроможну особистість, підготовлену до самовиживання, до конкурентної боротьби в різних життєвих ситуаціях” [1]. Водночас, як слушно зазначає автор, “нам потрібна не взагалі конкурентоспроможна особистість, а особистість, чия конкурентоспроможність досягається цивілізованими методами і засобами”. Таким чином, аналізуючи зрослий інтерес вітчизняних педагогів і психологів до цієї проблеми, можна припустити, що в країні в цілому завершується етап громадського неприйняття самих термінів “конкуренція” і “конкурентоспроможність”. Настає час переосмислення та адекватного оцінювання дійсної ролі конкурентоспроможної особистості/спеціаліста в різних сферах життєдіяльності людини.

Це підтверджується також і тим, що вчені сьогодні активно досліджують різноманітні аспекти проблеми конкурентоспроможності спеціаліста. Новим напрямом розвитку проблеми підвищення конкурентоспроможності спеціаліста стає інтеграція науки, освіти, виробництва та бізнесу. Такі сучасні вчені, як Є. Неборський, В. Сафонова, Д. Глеуберген та інші, розглядають її як ефективний механізм підготовки конкурентоспроможного спеціаліста [10; 13; 17].

Висновки. Таким чином, узагальнюючи наукову економічну, філософсько-соціальну, психолого-педагогічну літературу з питань становлення й розвитку проблеми професійної підготовки конкурентоспроможного спеціаліста, можна стверджувати, що, незважаючи на давню історію цієї проблеми, саме останнім часом можна спостерігати посилений інтерес сучасних учених до неї, переосмислення та нове усвідомлення її значущості, що знаходить свої відображення в наукових дослідженнях, нових нормативних документах та освітніх стандартах.

Список використаної літератури

1. Андрєєв В. И. Конкурентология: учебный курс для творческого развития конкурентоспособности / В. И. Андрєєв. – Казань : Центр инновац. технологий, 2004. – 468 с.

2. Гисматуллина Э. К. Конкурентоспособность внеучебной деятельности студентов вуза / Э. К. Гисматуллина // Методология и методика социологических исследований. Вестник НГУ. Серия: Социально-экономические науки. – 2012. – Т. 12. – Вып. 1. – С. 127–138.
3. Евплова Е. В. Формирование конкурентоспособности будущих педагогов профессионального обучения : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Евплова Екатерина Викторовна. – Челябинск, 2012. – 170 с.
4. Железняк А. М. Підвищення конкурентоспроможності молокопереробних підприємств : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.04 “Економіка та управління підприємствами (економіка сільського господарства і АПК)” / А. М. Железняк. – Львів, 2007. – 22 с.
5. Корнейченко Н. В. Формирование конкурентоспособности специалиста гостиничного сервиса в процессе обучения в колледже : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Корнейченко Наталья Викторовна. – Астрахань, 2008. – 144 с.
6. Котикова Д. С. Формирование конкурентоспособности личности студента в образовательном процессе вуза : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07 / Котикова Дарья Станиславовна. – Нижний Новгород, 2010. – 245 с.
7. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н. В. Кузьмина. – Москва : Высшая школа, 1990. – 119 с.
8. Мезинов В. Н. Формирование конкурентоспособности будущего учителя в образовательном процессе университета : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 / Мезинов Владимир Николаевич. – Елец, 2009. – 317 с.
9. Митина Л. М. Психология развития конкурентоспособной личности / Л. М. Митина ; Моск. психол.-соц. ин-т. – Москва : МПСИ; Воронеж: МОДЭК, 2002. – 400 с.
10. Неборский Е. В. Модели интеграции образования, науки и бизнеса в университетах США, Европы и Японии / Е. В. Неборский // Проблемы современного образования. – 2011. – № 1. – С. 48–59.
11. Пронюшкина Т. Г. Конкурентоспособность как детерминанта профессионального образования инженеров : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.08 “Теория и методика профессионального образования” / Т. Г. Пронюшкина. – Москва, 2008. – 46 с.
12. Райзенберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзенберг, Л. Ш. Лозовский. – Москва : Инфра-М, 1997. – 460 с.
13. Сафонова В. Е. Моделі підготовки системою вищої освіти фахівця, затребуваного ринком праці / В. Е. Сафонова // Науковий вісник. Економічні науки : зб. наук. пр. ; МФУ ; БДФА. – Чернівці : Золоті литаври, 2011. – Вип. 1. – С. 423–439.
14. Семикіна М. В. Конкурентоспроможність у сфері праці: сутність та методологія визначення / М. В. Семикіна. – Кіровоград : КНТУ, 2009.
15. Сливина Т. А. Формирование конкурентоспособной личности будущего специалиста в образовательном процессе вуза : дис.... канд. пед. наук / Т. А. Сливина. – Красноярск, 2008. – 182 с.
16. Тамарская Н. В. Конкурентоспособность будущего педагога / Н. В. Тамарская // Высшее образование в России. – 2004. – № 3. – С. 118–121.
17. Тлеуберген Д. М. Интеграция науки, образования и производства: мировой опыт и перспективы его использования в Казахстане / Д. М. Тлеуберген // Вестник КарГУ. – 2008. – С. 67.
18. Шмелев А. Г. Продуктивная конкуренция. Опыт конструирования объединительной концепции / А. Г. Шмелев. – Москва : Магистр, 1997. – 55 с.
19. Шуткина Ж. А. Организационно-педагогические условия формирования конкурентоспособности выпускников негосударственного вуза : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Шуткина Жанна Александровна. – Нижний Новгород, 2008. – 177 с.
20. Янковський М. Я. Управління конкурентоспроможністю підприємства на світових ринках : автореф. дис. д-ра екон. наук : спец. 08.06.01 “Економіка, організація і управління підприємствами” / М. Я. Янковський. – Донецьк, 2005. – 31 с.

Стаття надійшла до редакції 14.08.2014.

Ильенко Е. Л. Ретроспективный анализ становления и развития проблемы профессиональной подготовки конкурентоспособного специалиста

В статье проанализировано становления, развития и современного состояния проблемы формирования конкурентоспособности специалиста в процессе его профессиональной подготовки.

Ключевые слова: конкурентоспособность, конкурентоспособный специалист, профессиональная подготовка.

Ilienko E. Retrospective Analysis of the Formation and Evolution of the Problem of Training a Competitive Specialist

In the article the historical analyses of the lineage, development and contemporary state of the problem of specialist's competitiveness forming in the process of his professional training is conducted. The connection between this retrospective analyses and effective solution of the problem of professional training of competitive specialists is shown.

It is proved that the notion "competitiveness" comes from the notion "competition" which was mentioned for the first time in the nineteenth century in the languages of western European countries (Italian, French, Portuguese, Norwegian, Danish, Swedish, German, Dutch, English, Spanish). The main ideas of the foreign economists who contributed to the development of the economical notion "competition" (M. Porter, D. Ricardo, A. Smith and many others) are described. The essence of the economical notion "competitiveness" as the property of some goods, service or some subject of market relations to compete with other goods, services or subjects of market relations is specified. The difference between the economical notion "competitiveness" and the notion "competitiveness of a specialist" is revealed. It is clarified that unlike the competitiveness of a subject of market relations the competitiveness of a person of a specialist has different character. Thus, the competitiveness of some goods disappears as soon as it is sold while specialist's competitiveness doesn't, as a person can use this quality in his professional activity, while climbing a career ladder as well as in case of changing his/her job.

Scientific works of foreign and native scientists who studied the problem of specialist's competitiveness (A. Bandura, E. Ericson, R. Martens and many others) are analyzed.

Key words: competitiveness, competitive specialist, professional training.